

Перлина льодовикового періоду

Мазуренко О., Всеукраїнська екологічна ліга

Можна пройти луками, не помічаючи нічого навкруги. А можна увібрати в себе їх КРАСУ всіма відчуттями. І тоді ти почувеш, побачиш і відчуєш всю магію природи.

Курт Хертенхубер

У цьому мальовничому куточку оживають сторінки підручників із географії, біології та історії, адже він щедро обдарований неабиякими багатствами, котрі, незважаючи на численні природні та соціальні колізії, збереглися до наших днів. Сьогодні помандруємо на південь Рівненщини, точніше – в Дёрмансько-Острóзький національний природний парк. Він був створений на території Острóзького та Золбунівського районів Рівненської області указом Президента України від 11 грудня 2009 року і став першим в області природоохоронним об'єктом такого типу. Його сучасна площа становить 5448,3 га (з них 1647,6 га земель надано йому в постійне користування, у тому числі з вилученням у землекористувачів). Зауважимо, що це лише близько чверті від запроєктованих земель.

Аби зрозуміти, що є унікального на цій невеликій за площею території, пропоную невеликий історичний екскурс у дуже давнє минуле, оскільки історія її формування є складною й тривалою та сягає своїм корінням у найдавніші часи.

Вчені встановили, що понад 2 мільярди років тому тут утворився надглибокий тектонічний Гологоро-Кременецький розлом, який розділив прадавню літосферну плиту на північний (Волинський) та південний (Подільський) блоки. З плином часу Волино-Поділля неодноразово повністю або частково вкривалося товщею морських вод, зазнавало значних тектонічних підйомів та опускань. У періоди морських трансгресій над водною поверхнею залишалися лише найбільш підняті ділянки, а низовини перетворювалися на острови та архіпелаги. За умов підняття рівня прадавніх морів річкові долини та

депресивні зниження ставали каналами, якими морські води потрапляли далеко вглиб суходолу, розчленовуючи його на окремі великі острови, їхні ланцюги та півострови.

Разом із тектонічною складовою на формування ландшафтів активно впливали й кліматичні зміни, які спричинювали на території сучасного Малого Полісся активізацію процесів біохімічного та хімічного вивітрювання і, як наслідок, утворення потужних карбонатних відкладів. У середній юрі на описуваній нами території був тропічний вологий клімат, на початку антропогену, в епоху окського зледеніння – найпершого з четвертинних – сюди з північного заходу впритул підійшов гігантський льодовик зі Скандинавії. Талі льодовикові води стрімкими потоками прямували долиною переважно в напрямі басейну Південного Бугу, розмиваючи більш ранні відклади. Активність вод була настільки сильною, що денудаційний вріз (розмив) досяг верхньокрейдових горизонтів. Свідки цих процесів дійшли до наших днів і мають вигляд конусоподібних останців, складених крейдою і перекритих неогеновими вапнякуватими пісковиками, які здіймаються над низовинним заболоченим днищем долини стоку флювіогляціальних вод на висоту 50–80 м, що додає ландшафту особливого колориту. Дослідження свідчать, що окський льодовик залишив після себе водно-льодовикові відклади потужністю до 20 м.

Лінію прадавнього розлому успадкувала сучасна Острозька прохідна долина, яка має субширотне простягання і є долиною одразу двох річок – Збитинки (Свитеньки), яка належить до басейну Горині й несе свої води в східному напрямі, і Замишівки з притокою Іловицею з басейну Стиру, яка тече на захід.

Острозька долина – найвужча східна частина Малого Полісся. Це велика прадолина тектонічно-флювіогляціального походження з характерним неглибоким заляганням кристалічного фундаменту, яка формувалася під впливом різноманітних тектонічних умов. У рельєфі переважають заболочені заплави та фрагменти першої надзапавної тераси. Основна частина долини являє собою акумулятивне утворення, вкрите алювіальними та водно-

льодовиковими відкладами. Вона розділяє Мізоцький кряж та Кременецькі гори, тобто розмежовує Волинську та Подільську височини.

У геоморфологічному відношенні територію парку формують дві структурні одиниці – Малополіська денудаційна рівнина, яка становить основну його частину, та Мізоцький кряж Волинської височини на півночі. Кременецькі гори Подільської височини межують з парком на півдні, але не входять до його складу. Невід’ємною складовою рельєфу парку є еолові форми – дюни та вали, які місцеве населення називає гривами.

Основними гідрологічними об’єктами парку є річка Збитинка завдовжки 56 км з притоками Бущанкою й Піщанкою та площею водозбору 399 км² і Новомалинське водосховище з площею дзеркала 232 га та об’ємом 3,46 млн м³.

Для центральної частини Дермансько-Острозького НПП характерним є дуже розчленований рельєф з численними ярами, крутосхилами та вузькими улоговинами, наявність яких зумовлює численні виходи підземних вод на денну поверхню. Неподалік від села Мости, в глибокій улоговині між горбамі-останцями знаходиться одне з найбільших джерел парку – Ринва, яке є гідрологічною пам’яткою природи місцевого значення.

Завдяки своєрідності географічного положення в поєднанні з тривалою історією формування ландшафтів Острозька долина опинилася на перетині кордонів різних фізико-географічних областей. Вона є так званим ландшафтним екотоном (перехідною зоною), коли річкова долина вузькою смужкою поліських ландшафтів вклинюється в типовий для рівнинної частини України Лісостеп. Така розмаїтість екологічних умов сприяє існуванню тут повного спектра лісових угруповань, характерних для рівнинної частини України: крім типових дубових, ясеневих, соснових, грабових, чорновільхових та їх найрізноманітніших поєднань тут трапляються дуже рідкісні букові, ялинові та скельнодубові ліси.

Досліджуючи екологічну роль Острозької долини, вчені-ботаніки В. Шафер та А. Барбарич дійшли висновку, що вона є місцем консервації льодовикових реліктів, які, зазнаючи впливу зледенінь, спустилися з

Карпатських гір на рівнину й збереглися тут до наших днів. Флора парку сьогодні налічує 757 видів, з яких 87 мають охоронний статус (з них 44 види занесено до Червоної книги України).

Найбільшими за площею болотами парку є Бущанське з місцевою назвою Перетоки (386 га) та Ілляшівське (247 га), що належать до карбонатних середньоевропейських боліт, що збереглися на сході, які морфологічно є залишками величезних болотних систем минулого. Через значне сільськогосподарське освоєння карбонатних боліт у Середній Європі та перетворення їх на луки і пасовища під загрозою зникнення опинилося багато реліктових видів флори та фауни, популяції яких перебувають у регресивному стані й потребують особливої охорони повсюдно в Європі. Тому створення Дермансько-Острозького національного природного парку дає багатьом видам шанс на виживання. Біологи виявили тут цінні види рослин, які давно потрапили до охоронних списків країн Європи: плауноподібні – дифазіаструм сплюснутий, баранець звичайний, плаун річний; орхідеї – жировик Лезеля, пальчатокорінники травневий, Фукса та м'ясочервоний, любки дволиста та зеленоквіткова, коручки болотна, чемерниковидна та темночервона, булатки великоквіткова, червона та довголиста, гудайєра повзуча; лісові види – лунарія оживаюча, астранція велика, скополія карніолійська, вовчі ягоди пахучі, лілія лісова, підсніжник звичайний; болотні види – береза низька, верба чорнична, осоки Девелла, Хоста, дводомна, сашник іржавий, тофільдія чашечкова, меч-трава болотна; комахоїдні – росичка англійська та товстянка звичайна. Надзвичайно рідкісними є сверція багаторічна та язичник буковинський.

Фауністичний комплекс території національного природного парку теж є досить різноманітним: з 458 видів тварин 206 перебувають під охороною, 44 занесено до Червоної книги України. Тут водяться: з безхребетних – стрічкарка тополева, жук-олень, мнемозина, махаон, мінливець великий; з рукокрилих – вечірниця руда, вухань бурий, нетопир лісовий та кажан пізній; з плазунів – мідянка та черепаха болотна; з хижих ссавців – перегузня, видра, горностай,

тхір лісовий. Особливого колориту місцевості надають рідкісні пернаті: лелека чорний, журавель сірий, гоголь, крех середній.

Співробітники молодого парку докладають неабияких зусиль, щоб у сучасних, нелегких для всієї України умовах не зупинятися на досягнутому. Вони розробляють нові туристичні маршрути, обладнують екологічні стежки, публікують буклети та інформаційні листки, проводять природоохоронні акції, популяризують заходи для підвищення екологічної культури місцевого населення. До нерозв'язаних поки проблем слід віднести недостатнє фінансування та відмову землекористувачів передавати землі в користування. Йдеться про спеціалізовані лісгосподарські агропромислові підприємства – ДП «Здолбунівський держспецлісгосп» та ДП «Острозький держспецлісгосп».

Територія навколо Дермансько-Острозького національного природного парку – дуже своєрідний, багатий історико-культурний регіон, справжня скарбниця історії, побуту, звичаїв далекої минувшини й непростого сьогодення. Парк оточений цілим рядом міст і сіл, багато з яких у минулі історичні епохи відігравали важливу роль у житті всієї України: Острог, Новомалин, Дермань, Межиріч... Ця земля, заселена людиною з давніх-давен, овіяна прадавніми легендами та переказами, які живуть і передаються з уст в уста.

Насамперед йдеться про давній Острог, першу згадку про який знаходимо в документах, датованих 1100 роком. Відтоді стародавнє місто не сходить з арени історії українського народу. Сьогодні – це тихе провінційне містечко, про колишню міць і славу якого свідчать лише численні пам'ятки архітектури, легенди та перекази. Із ним пов'язано багато історичних постатей: князі Острозькі – Федір і Костянтин, княжна Гальшка Острозька, Анна-Алоїза Ходкевич, Дмитро Сангушко, Іван Федоров, Герасим та Мелетій Смотрицькі, Іов Борецький, Дем'ян Наливайко, Петро Конашевич-Сагайдачний, Іван Вишенський...

У 1576–1636 рр. в Острозі діяла відома Острозька слов'яно-греко-латинська академія – перший вищий навчальний заклад у Східній Європі. Тут навчали семи вільним наукам: граматиці, риториці, діалектиці, арифметиці,

геометрії, астрономії, музиці. Крім цього, до навчальних програм входили богослов'я, медицина та мови: грецька, латинська, слов'янська. Через три століття робота академії була відновлена – із 1994 року – як колегіуму, із 2000 – як національного університету зі збереженням історичної назви «Острозька академія».

12 серпня 1581 року побачила світ перша повна слов'янська друкована Біблія, підготовлена науковим осередком Острозької академії й видрукувана в Острозі Іваном Федоровим у друкарні Василя-Костянтина Острозького. Сьогодні один з примірників експонується в Острозькому музеї книги.

Над долиною Вілії підноситься двадцятиметровий пагорб, на якому понад 8 століть тому був побудований оборонний комплекс, який після руйнувань, реконструкцій та перебудов став основою Острозького історико-культурного заповідника, створеного у серпні 1981 року. До нашого часу дійшли Вежа мурована, Вежа кругла, Богоявленський собор та надбрамна дзвіниця 1905 року.

За кілька кілометрів на південний захід розташований Межиріцький Святотроїцький чоловічий монастир. Подейкують, що сюди веде таємний підземний хід із Замкової гори Острога, невелика частина якого була вивчена і починається у Вежі мурованій глибоким колодязем. Багато років поспіль давні легенди бентежать серця місцевих жителів та заїжджих дослідників, але ще нікому не вдалося дістатися підземним ходом із замку до монастиря.

У селі Новомалин у 1810 році народився Томаш Оскар Сосновський – видатний скульптор-класик, який прославив свою малу Батьківщину, створивши в далекій Італії безсмертні шедеври, які поповнили скарбницю культурних надбань всього людства. Неподалік від однойменного водосховища височать руїни Новомалинського замку, який був побудований ще в XIV столітті, пережив численні перебудови та реконструкції і був майже повністю зруйнований в часи Другої світової війни.

На території парку знайдено місця поселення людей трипільської, городоцько-здовбицької, тишнецько-комарівської культур, епохи бронзи та заліза.

Серед тінистого мішаного лісу, неподалік від мальовничого джерела, на пологому схилі лежить вкритий мохом і опалим листям Зіньків камінь. Саме тут, за давніми переказами, переховувався з друзями молодик-ватажок Зінько, який із товаришами запекло бився з монголо-татарами в долині Збитинки, а потім був змушений переховуватися в лісі, під каменем, який тепер носить його ім'я.

За кілька кілометрів є урочище Турова могила. Легенда оповідає про бій між козаками та турками, у якому наші воїни отримали славу перемогу. Саме тут був похований верхи на коні турецький воєначальник, який загинув у сутичці. У 1914 році, взявши за основу давній переказ, вирішили провести розкопки, у результаті яких віднайшли велику кількість останків людей та тварин.

На околицях сучасного села Дермань б'є з-під землі джерело Батіївка, яке потім тече тихим струмочком повз спалене татарами в давнину поселення Райгородок. Подейкують, що в ньому напував коня сам хан Батий.

У 1905 році в Дермані, у родині заможних селян народився Улас Самчук – український письменник, журналіст, публіцист і редактор, якого нарекли «українським Гомером ХХ століття».

На початку ХХ століття на відрогах Волинської височини в Малій Мощаниці та Буці місцеве населення облаштувало криниці завглибшки понад 60 м, із яких і досі набирають воду. На особливу увагу заслуговує історичний раритет – водяний млин у селі Мости Здолбунівського району.

Наша невелика подорож добігає кінця. Запрошуємо всіх відвідати цей чарівний куточок Волині, де очам допитливого мандрівника відкриються не лише природні феномени та загадки – ця земля щедро обдарує кожного радістю споглядання шедеврів, створених людським генієм і дбайливо збережених до наших днів.

Автор висловлює щирі подяки Оксані Вікторівні Головки – начальнику відділу наукової, еколого-освітньої роботи та рекреації НПП «Дермансько-Острозький» та Анатолію Сергійовичу Хеленюку, старшому науковому співробітнику Острозького історико-культурного заповідника за допомогу в написанні статті.